

Maatregelen tegen hondsdolheid in de 18^e eeuw

Groningse verordeningen en een Groningse remedie

In Nederland en elders in Europa had men in voorgaande eeuwen af en toe te maken met hondsdolheid. Het was een gevreesde ziekte, veelal met dodelijke afloop. Kees Floor verdiepte zich in deze materie en ontdekte wat voor maatregelen het Groninger stadsbestuur daartegen in de 18^e eeuw meende te moeten nemen.

Hondsdolheid liep je meestal op na een beet, krab of lik van een dolle hond. De ziekte veroorzaakt eerst rillingen, koorts, braakneigingen en hoofdpijn, gevolgd door een steeds erger wordende kramp in de spieren. Het hele lichaam gaat schokken en er treden verlamningsverschijnselen op. Ook krijgt de patiënt problemen met slikken en ademen en kan in een vergevorderd stadium van de ziekte een grote afkeer van en angst voor water ontwikkelen. Om die reden werd hondsdolheid dan ook wel 'watervrees' genoemd.

De Dulle-Hond

Dolle hond. Bron: *Huishoudkundig handboek voor den stedeling en landman* (Amsterdam 1800).

BURGEMEESTEREN E N D E R A A D I N G R O N I N G E N D O E N T E W E E T E N.

Alzoo Wy in het zekere
zijn berigt / dat in de Heerlijkheid
Westerwoltingeland op verscheide
ne plaatsen veele hunderbeesten en
Darthens dooz dolle honden gebee-
ten zijn / en dat / of schoon de hon-
den aldaar zijn bast gelegd / en zonnige geheetene
beesten dooz de eigenaaren gebod / het egter te vree-
zen staat / dat dooz losgeraakte honden / verbzen-
ging van geheetene beesten na elders / en vermaer-
loofing van geschikte behoedmiddelen / die hiwaal
aldaar nog berder zal woerden verspreid / na naburige
plaatsen overgebragt / en alsoo nog meerdere
ongelukkege gebolgen zal veroorzaaken.

Zoo is het / dat Wy ter boozhooming van die te
duchtere onheilen hebben goedgebonden / te ge-
lasten:

I. Dat elk en een iegelijc in deeze Stad / Stad-
Cabel / het Gorecht / Sappemeer cum annexis, de
beide Odbambten / het kiel-Odb-Ambt / Westerwol-
dingeland / Wellingelwolde en Bingham cum annexis,
gedurende de tijd van vier wecken / zijn hond of
honden / van wat soortz dezelve ook mogten zijn /
zal moeten opschutten en binnen huis houden / by
de bzeuke van een pond groot / ten boozbeele van
de Stads Schulte en zijne Dienaaren / mitz gaders
de Schulten / Burggraven / Weddelichen en hunne
bedienden in de respectieve Districten boden vermeld /
welke mitz dezes gelast woerden alle honden / die
hun mogten boozhoomen / dood te slaan / en ge-
melde bzeuke zonder de minste oogloofing daar en
boden van de overtreders in te bozderen: woerden
de nachthang die Art. ten opzichte van de Jacht-
honden in zoo verre bepaald / dat dezelve alleen in
het Jachtveld onder het oog van den Jager los
zullen mogen lopen / dog daar in / nog uitgebragt
mogen woerden / als dooz ten tou vastgehouden / of
gefrekt / by gelijke bzeuke en ordze.

II. Dat in de Heerlijkheid Wedde en Westerwol-
dingeland / Wellingelwolde en Bingham cum annexis
geene beesten uit renige kudde van melk / gult of
ander bee / waar onder renig beest / het welk van een
dolle hond geheeten is / woerd bebonden / nog uit
gemeene nog uit beslotene weiden zullen mogen
woerden verdzeven of verboerd na andere plaatsen /
alwaar zoobanig bee niet gebonden woerd / en dat
meerde geene Beesten van elders uit een gezonde
kudde daar by ter weide gebragt / of in die weiden
toegelaten zullen woerden / by de bzeuke van een
pond groot wegens ieder beest.

III. Dat / zoo dza het gelijkt / dat renig beest
in boozzede weiden geheeten is / of aan het zelve
renig teken van dolheid bespeurd woerd / de eige-

naar het zelve beest terstond zal moeten booden / of
ten minsten aansonds uit de kudde trekken / en op
een afgezonderde plaats wel berzeketen / by de bzeu-
ke als booren.

IV. Dat een iegelijc op de eerste boozhooming
van renig beedagt teken van dolheid aan menschen
of beesten naukeurige kennisse daar van aan het
Gerichte ter plaats terstond zal moeten geeden /
ouder dezelve bzeuke.

Kunnende de eigenaar in het boozschreeven gebal /
van het geheetene beest op een afgezonderde plaats
wel berzekert te hebben / dooz gepaste middelen be-
pzoeben / of het zelve te behouden is / ten welken
einde wy het dus verre meer vermoogende middel
300 booz geheetene menschen / als bieren ten nutte
der Ingezetenen van Onse Stads Districten en Co-
lonien hebben laaten dzukken / om een exemplaar daar
van aan de respectieve Dofsten / Ambtmannen en
Kichters / benevens de Predikanten van ieder ker-
spel by dezes te doen bezorgen / ten einde het zelve
aan ieder Ingezeten / zulks begerende / mede te deelen.

Waar by Wy teffens diemijc hebben geoordeeld /
om / zoo onberhoopt renige menschen geheeten mog-
ten woerden / te gelijc hier by gemeen te maaken de
middelen / boozheen in diergelijc gebal aan Onz
dooz het Collegium Medicum opgegeven / als nodig /
om ter herstelling van de zoobanige in acht genoo-
men te woerden / en welke hier in bestaan.

Dat aan den Geheetenen mensch, het voormelde ge-
neesmiddel, zedder veele Jaaren, als beproefd, aangepree-
len, wertie toegediend.

Dat die zelve geheetene, gedurende eenige tyd, zich
onthoude van alle geeftryke drank, en speceryen, en
een zagte levensregel of *diets* waarneeme.

Dat de wonde van alle de geheetene menschen door
spaante vliegplaatsters opengemaakt worde.

Dat die wonden ten minsten tweemaal 's daags met
een pekel van Zout en Azyn gewasschen en gezuiverd
worden, en wyders door wieken met Basilicum, en een
weinig roude praecipitaat besmeerd, by provisie open en
etterende gehouden worden.

Op dat deeze Onse ordzes te heter mogen wo-
den naargeloken en uitgevoerd gelast Wy onse Dofsten in den
Odbambte Westerwoltingeland, gelijc ook Onse Ambtmannen van
het kiel-Odb-Ambt / het Gorecht / benevens den Kichter in het
Sappemeer / als mede de Kichters van de Heerlijkheid Westerwol-
dingeland / om ieder in de aan hem aanbodelene Jurisdicthen, daar
aan ten nauweurighen de hond te houden / en de overtreders
zonder renige oogloofing de gestelde bzeuken te doen betaelen.

En ten einde niemand hier van renige onwet-
heid moge boozwonden / zal deeze in het Gorecht / Dorezant /
het Sappemeer cum annexis, de beide Odbambten / het kiel-
Odb-Ambt / en de Heerlijkheid Wedde en Westerwoltingeland /
Wellingelwolde en Bingham van de Predikatoelen woerden afgele-
zen / en boozs alomme woerden aangelogen / alwaar men ge-
woon is / zulks te doen.

Actum Groningae in Curia, Lunae den 3 October 1785.

J. VAN HOORN vt.

Ter Ordmanntie der H. Heeren voorfa.

W: C R A N S S E N, Secret.

Verordening inzake de bestrijding van hondsdelheid, uitgevaardigd door *Burgemeesteren ende Raad in Groningen* op 3 oktober 1785. Collectie Groninger Archieven.

'Ophokplicht'

Als er een geval van hondsdelheid optrad of werd vermoed, zagen *Borgemeesteren ende Raadt in Groningen*, evenals andere lokale en provinciale overheden in ons land, zich genoodzaakt maatregelen te treffen. Volgens verordeningen uit 1725 en later moesten in zo'n situatie alle honden vier tot zes weken binnenshuis blijven of vast liggen; loslo-

pende honden dienden direct te worden doodgeslagen. Op die manier zouden honden mensen, elkaar of andere dieren niet kunnen bijten en besmetten. Soms werd een uitzondering gemaakt voor jachthonden tijdens de jacht. Volgens een verordening uit 1782 mochten honden wel loslopen wanneer ze voorzien waren van een muilband, zodat ze geen kwaad konden doen. Deze en vergelijkbare maatregelen werden bekend gemaakt door middel

Uyt *Friesland* word gemeld, dat aldaar de volgende Remedie, door de geenen die van Dolle Honden of anderen gevaarlyke Beesten, gebeeten zyn, met goed succes gebruikt word, namelijk: Men neemt *Wilde Kaarden* (*Dipsacus Sylvestris*) 3, *Wyn Ruyt*; *Averuyt*; *Waalwortel*; *Stemruyt*; of *Duyzenblad*, 3, *Kruyssoek*; *Wilde Kervel*; en *Hanepoos* of *Drieblad*, van ieder een kleyne Handvol groen en verlich zynde, doet men ze in een Mortier of Vyzel en stampt 'er de Zappen schoon uyt; dan doet men daar by eens zoo veel bitter Wyn Azyn als 'er Zappen uyt de Kruyden gekoomen zyn; dan doet men het te zaamen in een doek en wringt het sterk door, tot dat de Kruyden genoegzaam droog zyn: Dan neemt men 6 ordinaire Leepels vol van dat doorgewronge Zap vermengd, die met een lood lyne *Iberiae*, dus geprepareerd zynde, gebruikt de Patient daar van, hoe spoediger hoe better, 2 à 3 agter een volgende daagen, na dat 's avonds te vooren gevaft zal hebben, 's morgens rugieren, 3 Leepels vol koud; Vrouwen Kinderen of andere zwakke gestellen, konnen telkens maar 2 Leepels vol gebruiken, en een dag langer daar mede Continuereen: Ook moet de Wonde dikwylt met Wyn Azyn uytgewassen, en met een plaister van *Diachylon cum Gummi* bedekt worden. NB. Men gebruikt de zelve Remedie ook aan Koeyen, Paarden en andere Beesten, die dat ongeluk zyn overgekoomen, en geeft ze kort na het gebruik wat zuur Bier te drinken.

De Friese remedie tegen hondsdolheid van Hycke Botes uit Ferwerd. Bericht uit de *Opregte Groninger courant*, 2 mei 1752. Bron: delpher.nl

van aanplakbiljetten op de gebruikelijke plaatsen. Soms werden de besluiten ook tijdens de kerkdiensten vanaf de kansel voorgelezen. Waren de mogelijkheden voor de vrieheid om de hondsdolheid in te perken of tegen te gaan hiermee uitgeput?

Remedies

Dat bleek niet het geval, zo blijkt als we over de grenzen van de provincie Groningen heen kijken. In de 18^e eeuw gingen er namelijk talrijke, veelal geheime en steevast als onfeilbaar bestempelde remedies tegen hondsdolheid rond. Vele daarvan maakten gebruik van kruidendranken die volgens de producenten daarvan geschikt waren om er bijtewonden mee schoon te spoelen, of om bij inwendig gebruik hondsdolheid te voorkomen of te genezen. De bestuurders zouden op zoek kunnen gaan naar zo'n onfeilbaar middel tegen de ziekte en het recept daarvan laten drukken en verspreiden. De provincie Friesland had dit in 1731 al gedaan met een geheime remedie die gebruikt werd door Hycke Botes uit Ferwerd. Die provincie voorzag in een pensioen voor haarzelf en haar zoon, waarop ze haar geheime recept vrij gaf, zodat het gedrukt kon worden. Iets dergelijks speelde zich begin jaren 1740 af in Gelderland. Daar bleek een zekere mevrouw Retra of Retera uit Doetinchem een ander, eveneens geheim en succesvol geacht recept te hebben. De provincie zette voor elk van haar beide dochters een lijfrente van 500 gulden vast in ruil voor het openbaar mogen maken van haar remedie, die in 1744 werd gedrukt.

Loslopende honden
moesten door stads-
beambten worden
doodgeslagen.

RECEPT VOOR DE BEET VAN EENEN DOLLEN HOND.

Neemt drie versche hoendereijers, wel van het witt en de haanreed gezuiverd: laaten dezelve klein geklopt worden; neemt dan een schoon gemaakte pannekoekspan of nieuwe verglaasde aarde-pot of pan: doet daar in drie halve eijerchaalen vol boomolij, laat dezelve daar in tot aan het kooiken koomen, en er dan de eijeren ingeroerd worden tot een ordinaire roerom; laat de patient dat op eeten zonder brood, zout, of iets anders met een schoone houtlepel, of dergelyk, mits dezelve voort verbrand werde, om verdere besmetting voor te koomen: de lyder moet voltrekt zes uren voor het gebruik gevaft hebben, en zes uren na het zelve voltrekt niets nuttigen, en ook zonder slaapen dien tyd doorbrengen.

Neemt dan nog een eij, zoo de wonde open is, en praepareert het zelve als boven; legt daar van op de opene wonde, welke negen dagen open moet worden gehouden, en telkens alle morgens met een eyken spaantje zagties opengemaakt, tot dat die negen dagen gepasseerd zyn.

Het aarde potje, uit welke het middel gebruikt is, moet, om alle besmetting voor te koomen, verbroomen worden: by aldien de lyder door de walglykheid van het geneesmiddel het zelve mogt uitbraaken, moet het volkoomen, invoegen voormeld, op nieuws gegeven worden.

Byaldien een Varken, of ander klein beest gebeeten is, wordt het zelve in de zelve hoeveelheid, en op de zelve manier gebruikt; maar voor een paard of rund neemt men de portie dubbeld, de manier dezelve blyvende.

De Groningse remedie tegen hondsdolheid, afkomstig van de Groningse arts Philippus Johannes Looft. Bijlage bij de verordeing van Burgemeesters en Raad van Groningen van 1785. Bron: KB/Universiteitsbibliotheek Groningen/books.google.com.

Groningse verordeningen

In Groningen waren er in die tijd geen initiatieven om iets vergelijkbaars te doen. Vermoedelijk ging men ervan uit dat de Friese aanpak ter plaatse voldoende bekendheid genoot. Een beschrijving van de remedie was namelijk van het uit 1731 stammende origineel uit Leeuwarden overgenomen en in Groningen in 1732 en later nogmaals in 1766 herdrukt. Bovendien was de Friese remedie gepubliceerd in de *Opregte Groninger Courant* van 2 mei 1752. Daardoor meenden de opeenvolgende bestuurders geruime tijd te kunnen volstaan met het bevel om alle honden enige tijd binnen te houden wanneer daartoe aanleiding bestond. Loslopende honden moesten door stadsbeambten worden doodgeslagen. In de door de stad bestuurde delen van de provincie zouden 'Drossaarden, Ambtluiden en Richteren' toezien op de naleving en handhaving van de regels.

De ordonnanties die in de periode 1725-1784 in gevallen van hondsdolheid werden uitgevaardigd, waren in grote trekken gelijklopend en kort maar krachtig. De verordening uit 1785 bevatte aanzienlijk meer tekst, mede

doordat tegelijkertijd de veehouderij beperkingen kreeg opgelegd. Zo moesten koeien, schapen en paarden die door een hond waren gebeten of symptomen van hondsdolheid vertoonden, worden afgezonderd of gedood. Voor de overige dieren in de kudde gold dan een vervoersverbod. Ook mocht zo'n kudde niet worden aangevuld met dieren van elders.

Groningse remedie

Wat de verordening uit 1785 echter vooral langer maakte, waren de richtlijnen voor hoe te handelen in geval van hondsdolheid en de verwijzing naar een remedie daartegen, die als bijlage was toegevoegd bij de verordening van Burgemeesters en Raad van Groningen van 1785. Patiënten mochten een tijdje geen 'geestrijke dranken en specerijen' nuttigen. Ook moesten ze een licht dieet aanhouden. Verder dienden de wonden open gehouden te worden met een pleister van Spaanse vlieg. Twee keer per dag moest de bijt-wond met zout en azijn gezuiverd worden en daarna worden behandeld met onder andere basilicum. Het middel dat men moest toepassen werd in de literatuur als volgt beschreven:

'zeer eenvoudig in zyn voorkomen, dog gedurende een reeks van lange Jaren in Groningerland in het Oldampt en voornamentlyk Veendam en Wildervank ... beproefd bevonden tegen de geduchte gevolgen des dollen Hondsbet. Men heeft ervan, na behoorlyke bereiding en innemen van hetzelfde de aller gewenschte uitwerking, zo wel in Menschen als Dieren bevonden; want zowel aan Menschen als Dieren door dollen Honden gebeten, die dit Middel op zyn tyd, binnen de negen dagen, genomen hebben, heeft men nimmer kwade gevolgen bespeurd...'

Deze remedie was gedurende veertien jaar proefondervindelijk ontwikkeld door Philippus Johannes Loeff (1720-1784), *medicinae doctor* (arts) te Veendam, Wildervank en Groningen en in 1781 door hem bekend gemaakt. Zijn zoon Andreas Julius Augustus Loeff, arts te Rotterdam, zou deze Groningse remedie tegen hondsdolheid vervolgens (1790) in de rest van Nederland en een jaar later in Engeland hernieuwd onder de aandacht brengen. Het recept had zijn weg naar Burgemeesteren en Raad in Groningen toen al gevonden, gezien de verordening over het tegengaan van hondsdolheid uit 1785.

Louis Pasteur onderzoekt een met hondsdolheid besmette tiener.
Bron: *Harpers Weekly*, 19 december 1885.

Een vergelijkbare verordening van een overheid met zo veel details over de behandeling van hondsdolheid, bij uitstek toch het terrein van medici, komen we in Nederland nergens tegen. Ook in de beide latere 18^e-eeuwse Groningse notificaties inzake hondsdolheid van 1793 en 1794 komt deze of een andere remedie tegen een dollen hondsbet niet meer voor.

Aantoonbaar nutteloos

Tegenwoordig lachen we om dit soort geneeswijzen. De grens tussen medische wetenschap en kwakzalverij was destijds vaag. In de loop van de 19^e eeuw nam het wantrouwen tegen de talrijke in omloop zijnde remedies geleidelijk toe. Patiënten kregen bij hondsdolheid het advies om in ieder geval een bevoegde arts te raadplegen. Uiteindelijk toonde de Franse natuur- en scheikundige Louis Pasteur in 1885 aan dat hondsdolheid wordt veroorzaakt door een virus en door een inenting kon worden voorkomen of bestreden. De talrijke remedies en kruidendrankjes konden zo de prullenbak in.

Bronnen

- Plakkaten en ordonnanties GAG, 1595 - 1795, Groninger Archieven, toegang 2188, zoekterm 'honden'.
- W. Baron, 'Het belang en de welvaart van alle ingezetenen', *Gezondheidszorg in de stad Groningen 1800-1870*

(proefschrift RUG. Groningen 2006) 265-269.

- B. Lonsain, 'Maatregelen tegen hondsdolheid', *Maandblad Groningen* (december 1919) 197-199.
- A.J.A. Loeff, 'Middel, alhoewel eenvoudig in zyn voorkomen, egter proefondervindelyk zeer

vermogen bevonden, tegen de geduchte gevolgen van den Dollen Hondsbet, of de watervrees', *Vaderlandsche letteroefeningen* (1790) 371-381. Tevens in: *The Gentleman's Magazine* (oktober 1791) 912-915.